

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСПЕКТУР ТА ВІДДІЛІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПІВДЕННИХ ОКРУГІВ УРСР У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.

У статті розкривається сутність роботи відділів народної освіти Одеського, Миколаївського та Херсонського округів УРСР щодо розробки програм системи регіональної освітньої політики. На основі аналізу джерел державних архівів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей здійснено ретроспективний погляд на роботу освітніх відомств держави, покликаних відбудувати національну школу. Досягнення у розвитку та структурі освітньої галузі південного регіону України широко використовуються й сьогодні.

Ключові слова: інспектури, відділи народної освіти, інспектори, просвіти.

В статье раскрывается сущность работы отделов народного образования Одесского, Николаевского и Херсонского округов УССР относительно разработки программ системы региональной образовательной политики. На основе анализа источников государственных архивов Одесской, Николаевской и Херсонской областей осуществлен ретроспективный взгляд на работу образовательных ведомств государства, призванных отстроить национальную школу. Достижения в развитии и структуре образовательной политики южного региона Украины используются и в настоящее время.

Ключевые слова: инспектуры, отделы народного образования, инспектора, просвиты.

In the article essence of work of departments of folk formation of the Odessa, Nikolaev and Kherson districts of Ukraine opens up in relation to program of the system of regional educational policy development. On the basis of analysis of sources of record offices of the Odessa, Nikolaev and Kherson areas a retrospective look is carried out to work of educational departments of the state, called to rebuild national school. Advances in the development and structure of educational policy south region of Ukraine, and is currently used.

Key words: inspectorates and departments of education, inspectors, prosvita.

Актуальність проблеми полягає в тому, що кардинальні зміни стратегічних цілей розвитку вітчизняної науки, пов'язані з розширенням доступу до архівних джерел, відкриттям спецховищ, можливістю використання різноманітних документів, зняли всі штучні обмеження та завади для пізнання минулого. Вирішити завдання актуальності проблеми можливо на основі використання друкованих та архівних матеріалів, що складають джерельну базу питання.

Постановка проблеми у загальному вигляді полягає в тому, що у пореволюційний час широко розгорталася робота щодо оновлення освітньої галузі. Радянська влада приділяла серйозну увагу проблемам розвитку освіти на півдні УРСР. Її керівництво добре розуміло, що освіта відіграла надзвичайно важливу роль у розбудові. У травні 1921 р. уряд УРСР видав декрет про ліквідацію неписьменності. До цієї справи було залучено багато вчителів, грамотних людей інших професій, швидкими темпами створювалася мережа пунктів і шкіл ліквідації неписьменності (лікнепів). Через

весь досліджуваний період 20-х років ХХ століття червоною ниткою проходять першочергові заходи з ліквідації неписьменності в Україні.

Комісія Херсонського повіту з лікнепу утворилася ще 20 травня 1920 р. [15, с. 6]. Вона складалася з голови, завідуючого шкільно-інструкторською частиною та секретаря. Крім них до пленуму Комісії входили представники від таких установ та організаційних груп населення: відділу народної освіти, виконкому ради профспілок, союзу працівників просвіти соціалістичної культури, шкільної секції національних меншин, відділу роботи серед жінок. Розроблено схему з питання ліквідації неписьменності. Склад комісії є типовим і для інших регіонів півдня УРСР. Документи свідчать про ретельність проведення заходів щодо ліквідації неписьменності та залучення до цього питання різних верств населення, керівних кадрів та ін. Для вирішення цього завдання першочергово готувалися педагогічні кадри. Позашкільний відділ наркомосу пропонував всім губернським, повітовим, а

пізніше й окружним відділам народної освіти негайно приступити до підготовки організації короткострокових курсів з лікнепу, в основі яких: губернські відділи повинні організувати короткострокові інструкторські курси, повітові і окружні – курси вчителів писемності і курси двох типів: «повторно-додаткові» – з'їзди для педагогів, що працюють в галузі освіти та «підготовчі» (для непрацюючих осіб) [13, с. 18].

Інструкторські курси, організовані Губвідділами, мають бути 2-го типу [13, с. 20]. Запроваджувались інструкції щодо організації кампанії перепису неписьменного населення у віці від 4 до 50-ти років. Масовий характер роботи з лікнепу вимагав швидкої, якісної організації та підготовки працівників двох типів: викладачів, які з успіхом проводили б навчання грамоті дорослого, писемного і неписьменного населення та інструкторів, на плечі яких лягла організаційна сторона справи, а саме збирати і представляти в губернські відділи відомості, необхідні для складання загального плану ліквідації неписьменності, намітити й інструктувати кадри вчителів, знаходити приміщення для занять, літературу для курсів [5].

Уряд та місцеві органи самоврядування заохочували населення до навчання. Є свідчення, що у школах Лікнепу на Санжейських хуторах, на момент обстеження вчилася 1 особа, хоча записано було – 26. У перші місяці початку роботи – відвідування складало 100 %, через місяць – 50 %, хоча сільрада оголосила премію в 2,5 десятини землі без податків першому учневі, що успішно ліквідував свою неписьменність. Отже, аналіз архівного документа доводить, що в процесі ліквідації неписьменності використовувались не тільки моральні, але й матеріальні стимули для досягнення швидкого та якісного результату [13, с. 29].

Великого значення у закликах до ліквідації неписьменності відігравали засоби масової інформації, які активно освічували ці питання. В Миколаївській окрузі на 1929 р. налічувалося понад 70 тисяч неписьмених. Особливо потребували педагогічних кадрів невеликі села. Сільбудинки, хати-читальні, школи лікнепу, кіно, радіо, агропропаганда, робота кооперації, колгоспи, радгоспи – численні ділянки, які вимагали активної участі громадського вчителя-діяча [1]. Планувалася перепідготовка та безпосередньо підготовка вчителів сіл Миколаївської округи до роботи в нових політичних умовах з неписьменною частиною населення [2, с. 97-98]. Все вчительство було розподілено на педагогічні колективи, які об'єднувалися в Райпедбюро і мали зв'язок з Окрметодкомом, що забезпечував методичною літературою, надсилав програми, методичні листи, надавав консультації. Окрметодком працював над розробкою планів, програм оккурсів: лекційні години зводилися до мінімуму, робота проводилася у лабораторіях, кабінетах у вигляді семінарів. Окрметодком звертав увагу на підбір лекторів: запрошувались провідні викладачі з

Інституту Народної Освіти. Чимала кількість представників педколективів брали участь у роботі курсів. Серед учителів були бажаючі слухати курс за власні кошти. На організацію оккурсів, оплату лекторів, витрати в лабораторіях та на кошти для курсантів було витрачено Окрметодкомом Миколаївської округи 1 800 карбованців [2, с. 97-98]. Окрім курсів організувалися тижневі курси у районах, куди направлялися по два викладачі-методисти: із соціалізму та природознавства. Вчительство було задоволене, адже курси проводилися напередодні навчального року, коли надходили нові програми Радянської освіти. Присутність вчителів на райкурсах складала 90-95 %, а в окремих районах 100 %. Разом Окрметодкомом на райкурси було витрачено – 6 000 карбованців, а Райкультвідділами до 2 000 карбованців. Основним питанням на курсах підготовки вчителів була розробка програми з лікнепу [3, с. 98].

Українська система освіти складалася дещо відмінно від тієї, що діяла в Росії, хоч і будувалися вони за одним трудовим принципом, хоча в травні 1920 р. було прийнято спільне рішення Наркомосів України і Росії «Про єдність освітньої політики» [4]. У Росії освіта була політехнічною, а в Україні всі навчальні заклади, поєднуючись з виробництвом уже з першої ланки, утворювали єдину систему професійної освіти. У Росії єдина трудова школа була дев'ятирічною, а в Україні – семирічною. У Росії технікум був підготовчою школою до інституту, а в Україні інститут і технікум визнавалися як рівноправні вищі навчальні заклади з тією різницею, що технікум випускав вузьких спеціалістів-інструкторів, а інститут – висококваліфікованих спеціалістів-практиків [4]. На відміну від російської українська система виключала зі своєї схеми університети. На початку 20-х років вони були реорганізовані в інститути народної освіти [8; 9]. Підготовку вчених з тієї чи іншої галузі науки здійснювали академії і різні інститути теоретичного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даного питання свідчить, що українська система освіти стояла нижче від російської [4]. Її існування свідчило про певну незалежність Наркомосу України від уряду Росії. Розбіжності в українській і російській системах освіти зберігалися аж до 1930 р.: професійний характер освіти, семирічна школа, відсутність університетів, рівний статус технікумів з інститутами. Але ці дві системи об'єднували: спільна мета – через школи до соціалізму; один принцип – державна монополія в освіті. Серед інноваційних досягнень діяльності та політики відділів народної освіти південних округів УРСР спостерігається диференціація чинних та поява нових типів шкіл. Семирічки в містах і селах ділилися відповідно на фабрично-заводські (ФЗС), що набували індустріального ухилу, та агрономізовані семирічні школи, орієнтовані на сільське господарство. З кінця 20-х років почали з'являтися фабрично-заводські десятирічки (ФЗД). Для обслуговування сільської молоді 16-17 р., з

попередньою початковою освітою, створювалися школи селянської молоді. З метою реалізації принципу поєднання освіти з виробництвом почали утворюватися школи фабрично-заводського учнівства для молоді віком 15-16 р. Планувався щорічний приріст професійних шкіл по округах (не більше 2-3 на округу) [11, с. 59]. Біля 600 шкіл залишалися інтегральними, утвореними на базі 4-річки залежно від розвитку мережі трудшкіл. Скорочувався 10-річний план розгортання мережі шкіл для дітей до 7 років, що зобов'язувало до кінця 20-х років у бюджет року закласти по одній сільськогосподарській школі масового типу (профшкола, інтегральна школа) в кожному окрузі [11, с. 60]. Відділами народної освіти південних округів УРСР визнавався нормальний тип школи – 4-річка по 160 учнів. Це положення стало перешкодою у мало залюднених пунктах округів [11, с. 62]. Насправді 4-річні школи були організаційно-педагогічний ідеалом на півдні держави, що існували лише у великих та середніх залюднених пунктах округів, утворюючи плацдарм освітнього фронту в селах.

Соціальні лиха (голод, війна) призвели до абсолютного зменшення дитячого контингенту у 1925-1926-х роках, коли школи охоплювали усіх дітей і навіть не цілком використовували свої ресурси, про що неодноразово повідомлялося Інспектурам народної освіти виконавчих комітетів Херсонської, Одеської та Миколаївської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Збільшення шкільної мережі і слабке поповнення дитячого контингенту у 1927-1928 рр. охоплювало навчанням всіх дітей. Лише в 1930-1931 рр. процес здорового росту дитячого контингенту йшов відповідно і рівнобіжно з ростом шкільної мережі: кількісним і якісним. У 20-х роках ХХ століття, у період стрімкого розвитку освітньої мережі в Україні, постає нагальна потреба перепису населення держави: письмального, неписьмального та особливо дитячого. Відділами освіти розроблялися різні типи анкетованих таблиць для статистичного відділу щодо перепису населення [14]. Від Народного комісаріату освіти УСРР для статистичних відділів південних округів надсилалася форма для зазначення відомостей: адреса школи, кількість груп в школі, кількість педагогічних працівників та технічного персоналу, розподіл дітей за рідною мовою, кількість юних лєнінців та комсомольців, окремо дівчат та хлопців, джерела утримання школи, заробітна платня [14].

Серед методів перевірки стану готовності вчителів до викладання відділами та інспектурами народної освіти істотного значення набували: підвищення рівня кваліфікації, комплексне викладання, гурткова та індивідуальні роботи, курси, організація педагогічних колективів. У відгуку одного з Миколаївського райкульвідділу [3, с. 236-237] йдеться мова про те, що в районі організовано 5 педагогічних колективів: Варварівський, В. Коронихський, Солоникський, Печаянський та Ковалівський. Педагогічні

колективи працювали, розробляючи питання теоретичного і практичного значення. Керувалися педагогічні колективи безпосередньо окружним Методкомом. За допомогою методистів Методкому здійснювалася комплексна допомога в роботі колективів. Організація літніх педагогічних курсів, гуртків, індивідуальна робота – шляхи для ліквідації методичної та професійної невідповідності педагогічних кадрів [7, с. 25]. Неодноразові циркуляри Окрнаросвіти наголошують на організації курсів з політичної та педагогічної підготовки вчителів, метою яких було надати необхідний мінімум знань всім педагогічним колективам Одеського округу в галузі новітньої педагогіки [9, с. 20]. Даний період розвитку освіти в Україні ускладнювали епідеміологічні та кліматичні умови проживання, за яких не в повній мірі здійснювалася робота по підвищенню кваліфікації вчителів. Епідемії грипу та дифтерії на півдні УРСР призводили до закриття шкіл.

У звітах інспекторів Народної освіти знаходимо, що більшість учителів (80 %) потребували підвищення кваліфікації, ознайомлення з новими методичними течіями та вимогами революційної педагогіки [10, с. 125]. Однорічні заочні курси підвищення кваліфікації вчителів при Всеукраїнському Заочному Інституті народної Освіти приймали бажаних осіб, у минулому вчителів, при умові, що вони не позбавлені права голосу, не засуджені та мають рекомендації громадських та професійних організацій. Вартість навчання становила 5 крб на рік. При вступі вносилося 2 крб 50 коп, а решта – через 5 місяців [10, с. 125].

Масштабного значення набувало питання перевірки знань з української мови. За програмою циркуляру окружної інспектури народної освіти перевірку досягнень знань з української мови за списком усіх співробітників Окружної або Районної комісії підлягали всі викладачі в установах з українською мовою викладання, а також викладачі мови в установах національних меншин. Перевірка здійснювалася у формі письмової вправи та усного колоквиуму. Висувалися вимоги до колоквиуму: володіння усною мовою, знання елементарних підручників з української мови, знання основних фактів літературознавства, володіння методикою викладання української мови й літератури в молодших групах трудшкіл [6, с. 12]. Особам, які не виявляли належних знань, комісія вдруге призначала перевірку. У разі ігнорування тестування – таких особам автоматично призначалася повторна перевірка. На підставі висновків проведення перевірки знань української мови на 1 вересня всі викладачі трудшкіл, що не склали тестування – були звільнені з посад завідувачів українських профшкіл.

Широко підтримували окружні відділи освіти роботу Просвіт, які в програмі та значенні свого статуту несли розгортання широкого реформаторського руху в освіті.

Фактологічний матеріал щодо активної діяльності Просвіт в Херсонській області вказує на те, що було організовано 2 «Просвіти» в

Малесевці та Петро-Павлівці. Організовано та відкрито 5 бібліотек-читален, забезпечені книгами та приміщеннями. Діяльність «Просвіти» мала за мету: взяти на облік лекційні сили округу, шанувальники драматичного мистецтва, займатися питаннями відкриття шкіл з ліквідації неписьменності, підготовкою спектаклів [11].

Товариство «Просвіта» всіма засобами боролось проти старого укладу життя, заклало книгарні, книгозбірні, хатин-читальні, влаштувало концерти, виставки картин та мистецьких виробів. Робота здійснювалася за кошти відділів народівити, зборів за вистави, добровільної допомоги від членів товариства, прибутків від майна і підприємств товариства [11, с. 165].

Незважаючи на складні умови життя, розруху, голод, прогресивна частина вчительства прагнула підняти освітню справу, культурний розвиток взагалі на якісно новий рівень. У 1921 році по місту Херсону і повіту культурно-просвітницькі організації функціонували на регулярній основі: Просвіт – 2, бібліотек – 23, шкіл лікнепу – 12, клубів – 18, музеїв – 4, театрів – 3, кіно – 3. Всього по округу – Просвіт – 92, народних будинків – 5, драмгуртків – 24, бібліотек – 79, хатин-читалень – 66, шкіл лікнепу – 75, клубів – 2, музеїв – 2, театрів – 84 [12, с. 287]. Для підвищення політико-просвітницької роботи в 1921 році проводилися районні конференції, в яких брали участь представники просвіт, хатин-читалень, клубів, комосередків, кооперативних організацій. Успішно проходила робота з ліквідації неписьменності, була ліквідована неписьменність до 30 років у деяких пунктах округу. До осені 1921 року умови для роботи були відповідні. Пізніше, коли з'ясувалася неминучість голоду перестали забезпечуватися засобами і літературою, працівники культурно-просвітницьких організацій. По повіту трималися, не дивлячись на голод, при підтримці політпросвіт наступні культурно-просвітницькі організації: Просвіт (33), Нарбудів (2), шкіл лікнепу (2), музеїв (2), драмгуртків (7), бібліотек (10), хатин-читалень (8), театрів (20) [16]. З часом підтримка політпросвіт стає настільки неспроможною у фінансовій і матеріальній допомозі, що не забезпечує навіть скороченої

кількості працівників. Таким чином, маючи з одного боку нікчемну допомогу від держави та не маючи доходів, установи стали закриватися або існували за межею бідності. До зими по місту залишилося просвіт – 1, бібліотек – 12, шкіл лікнепу – 1, клубів – 7, музеїв – 4, театрів – 3, кіно – 2. При чому з них працювали: бібліотек – 5, шкіл лікнепу – 8, клуби не працювали, музеї на зиму закривалися (не було палива), театри не працювали, кіно абияк утримувалося [11, с. 160].

Планові звіти інспекторської роботи вказували на нові форми контролю роботи вчителів та виявлення прогалин у роботі шкіл, педагогічних колективів [16]. Плани склалися на квартал. Інспекторські звіти охоплювали всі сторони життя інспектованого закладу. У звітах інспектори подавали рекомендації у відношенні зауважень до закладу [10]. Інспектори відмічали у звітах потребу вчительства у нових підручниках та методичній літературі. Спостереження за роботою вчителів по нових букварях свідчило про те, що учительство цікавилось новою методологією. Звіт інспектора т. Бикова дає коментар проведеної вчительської конференції у Захарівському районі 19-20 травня 1923 р. на тему: «Комплексний процес навчання» [10, с. 134]. План конференції поєднував питання: висвітлення питання комплексного процесу навчання в спеціальній педагогічній літературі і педагогічній практиці; комплексне навчання для масового вчительства; суть комплексної системи і її особливості; загальні дидактичні і методичні вказівки у виборі, розробці та проведенні комплексних тем; що реформує комплексна система; чи виключає вона інші форми навчання [10, с. 134].

Період 20-х років ХХ століття характеризувався активним, хоча не завжди успішним процесом розбудови та творення національної школи. Вагомі здобутки не втратили своєї наукової і практичної значущості, активно використовуються й сьогодні.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку вважаємо пошуки аргументованих матеріалів розбудови національної системи освіти через використання та осмислення джерел архівних фондів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красный Николаев. – 1929. – № 2598.
2. Ф. Р-99 Миколаївський окружний відділ народівити Окрвиконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп. 1. Спр.94. Матеріали учительських конференцій, методичних з'їздів, пленумів та нарад (протоколи, тези доповідей, учбові програми та ін.). – 238 арк.
3. Ф. Р-99 Миколаївський окружний відділ народівити Окрвиконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп. 1. Спр. 427. Списки шкіл Миколаївського району та відомості про їх стан, річні звіти ліквідації неписьменності, акти здачі справ районних відділів культури, списки вчителів та ін. – 278 арк.
4. Історія педагогіки: курс лекцій: [навч. посіб.] – К., 2004. – 171 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>.
5. Ф. Р-134 Одесская окружная инспектура народного образования (ОКРИНО) за 1923-1930 гг. Спр. 79. Циркуляры и постановления Наркомпроса и Одесского окрисполкома. – 61 арк.
6. Ф. Р-134 Одесская окружная инспектура народного образования (ОКРИНО) за 1923-1930 гг. Спр. 81. Циркуляры окринспектуры о проведении подготовительной работы по проверке знаний украинского языка за 1928 г. – 24 арк.

7. Ф. Р-856 Циркуляри об организации районных комиссий и кружков по политической и педагогической подготовке учителей и работе учителей за 1923 г.
Спр. 30. Циркуляри окрнаробразу об организации районных комиссий и кружков по политической и педагогической подготовке учителей и о работе учителей за 1923 г. – 29 арк.
8. Ф. Р-5432 Одесское губернское управление высшими учебными заведениями Народного комиссариата Просвещения УССР г. Одесса за 1920-1921 гг., оп. 1.
Спр.2. Приказы, распоряжения, отчеты управления Высших учебных заведений (1920). – 52 арк.
9. Ф. Р-5432 Одесское губернское управление высшими учебными заведениями Народного комиссариата Просвещения УССР г. Одесса за 1920-1921 гг., оп. 1.
16. Спр. 4. Приказы, распоряжения, отчеты управления Высших учебных заведений (1921). – 72 с.
10. Ф. Р-134 Одесская окружная инспектура народного образования (ОКРИНО) (1923-1930).
Спр. 5. Отчеты и доклады инспекторов о состоянии детских учреждений и школ. – 220 арк.
11. Ф. Р-414 Инспектура народной освіти виконавчого комітету Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп. 1.
Спр.727. Положення про проведення конкурсу на кращий осередок Товариства «Геть неписьменність». – 268 арк.
12. Ф. Р-413 Відділи народної освіти повітових рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів за 1919-1923 рр., оп. 1.
Спр. 28. Звіти про роботу підвідділів Херсонського повіту від н.о., відомості про роботу шкіл, списки закладів підзвітних повітів від народної освіти. Карта частини Херсонського повіту з позначенням населених пунктів в яких є школи та дитбудинки. – 297 арк.
13. Ф. Р-413 Відділи народної освіти повітових рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів за 1919-1923 рр., оп. 1.
Спр. 443. Декрет РНК, накази, циркуляри, інструкції наркомату освіти про відстрочування ліквідації неписьменності, створення комісій з ліквідації неписьменності й проведення перепису письменного і неписьменного населення. – 30 арк.
14. Ф. Р-414 Инспектура народної освіти виконавчого комітету Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп.1.
Спр. 64. Статистичні відомості про роботу навчально-виховних закладів м. Херсона. – 69 арк.
15. Ф. Р-414 Инспектура народної освіти виконавчого комітету Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп. 1.
Спр. 586. Звіти, доповіді про роботу комісій по ліквідації неписьменності з 1920-1922 рр., список співробітників комісій. – 24 арк.
16. Ф. Р-99 Миколаївський окружний відділ народної освіти Окрвиконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів за 1923-1930 рр., оп. 1.
Спр. 23. Листування з Одеським губвідділом освіти про стан та роботу шкіл округи. – 251 арк.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб;
к.і.н., доц. О. В. Кульчицька.

© Сафонова Н. В.,
Хуторна Л. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 07.11.2011 р.

САФОНОВА Надія Володимирівна – молодший науковий співробітник Південного наукового центру НАН України та МОНМС України, кандидат педагогічних наук, м. Одеса.

Коло наукових інтересів: історія, історія педагогіки та історія науки.

ХУТОРНА Лілія Вячеславівна – науковий співробітник Південного наукового центру НАН України та МОНМС України, м. Одеса.

Коло наукових інтересів: історія, історія науки.